

האם כבר נסלח לשלמה המלך?

האם שלמה המלך נענש בכך שנגרר ברחובות ירושלים ועורבים אכלו את בשרו? האם ניחם על הרעה ונסלח לו, או שכלל לא חטא? דורות רבים עסקו מלומדים יהודים, נוצרים ומוסלמים בשאלות החטא והתשובה של החכם מכל אדם

יעקב שביט 23.09.2012 12:01

ב"קפלה הספרדית" שבכנסיית סנטה מאריה נבלה הדומיניקנית בפירנצה נמצא גם הפרסקו "ניצחונם של תומאס הקדוש ואלגוריה על המדעים", פרי מכחולו של אנדראה בונייטי (Bonaiuti), שבמרכזו התיאולוג הסכולסטיקן והפילוסוף הדומיניקני תומס אקווינס (1225-1274). פלורנטיני אחר, דנטה אליגיירי, שלמד בכנסייה סנטה מאריה נבלה אצל אחד מתלמידיו של תומס אקווינס, השלים את ה"קומדיה האלוהית" כעשרים שנה לפני שבנויטי צייר את הפרסקו, בשנת 1346. לתומס אקווינס יש תפקיד נכבד ב"קומדיה": ב"גן עדן" (קנטו 13) הוא מוביל את המשורר, בין היתר, אל שלמה, המסמל את חוכמת הממשל ("זנתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע - מלכים א ב, ט). בד בבד, בקנטו 10 מובא תיאור אחר של שלמה: הוא "מעמיק בחקר"; מי שלא קם כמוהו "צופה כל רז וסתר" (בתרגום עממאל אולסבנגר); כלומר, בקיאות ב"על-טבעי".

ניצחונם של תומס אקווינס על בעלי הפלוגתא התיאולוגים שלו לא היה עדיין מובטח במאה ה-14, אף שכחצי יובל שנים קודם לכן, ב-1321, הכריז עליו הוותיקן כעל קדוש, ושנתיים אחר כך ביטל הבישוף של פאריס את ההאשמות שייחסו לו "כפירה", בצירוף הקיר הוא מוצג כמנצח וכדמות שאיחדה אמונה וחוכמה (פילוסופיה אריסטוטלית ומדעים). משני צדיו של תומס, הישוב על כס בסגנון גותי כשהוא עוטה גלימה שחורה ואוחז בידו ספר פתוח, יושבות עשר דמויות, המייצגות את האמונה. ארבע מהן דמויות מהמקרא, והיתר מהברית החדשה - דוד מחזיק נבל, משה את לוחות הברית, ישעיהו את ספר נבואותיו, שלמה את ספר משלי, וגם איוב מחזיק בספר שהוא גיבוש. ראשן של תשע מתוך עשר הדמויות עטור הילה, ורק מעל ראשו של אחת מהן היא חסרה: ראשו של המלך שלמה.

שלילת ההילה משלמה היתה הדרך שבה בחר בונייטי לייצג את השניות ביחס של המסורת הנצרית, הבא לידי ביטוי גם אצל דנטה, לדמותו של שלמה. החכם מכל אדם, מחברם של שיר השירים, משלי, קהלת, וכמה מזמורי תהלים, ומי שנתפש בכריסטולוגיה

כפרפיגורציה של ישוע, הוא גם מלך שחטא בחטאים כבדים, לא חזר בתשובה, לא זכה במחילה, ולכן אינו ראוי למעמד של קדושה כמו שראויות לו הדמויות האחרות. יש בודאי סמליות ואיחנה בכך שהפרסקו נמצא באולם המנזר לשעבר, שנהפך לקפלה, שבו נהגו הנזירים להתכנס מדי יום כדי להתוודות על חטאיהם, לשמוע דברי תוכחה ולהיענש.

אלגוריה של שלמה ויחס אמביוולנטי כלפיו משותפות למסורת הנצרית והיהודית. הן היו תוצר של מחלוקות פנימיות בתוך השתיים בכל הנוגע לטיבם של החטא, לדרך לכפרת עונות, ולמשמעות של מחילה. כמו בהקשרים אחרים הנוגעים לדמותו האגדית רבת הפנים של המלך שלמה, היחס האמביוולנטי הוליד אפולוגיה מצד אחד, וקטחג מצד אחר, שהיו חלק מן הדיאלוג והפולמוס בין שתי המסורות. היו עוד מלכים ביהודה ובישראל שחטאו, אך אלה מלכותם עמדה מתחילתה בסימן

חטא, בעוד שחטאי שלמה היו תוצאה מהתדרדרות ומנפילה בערוב ימיו, ולכן הוא שהיה לדמות פרדיגמטית בדיון התיאולוגי בשאלות הנזכרות. במסורת הנוצרית הדיון הזה נבע, בין היתר, מן התפישה ששלמה ומעשיו מטרימים את חיי ישוע, וכי ישוע הוא "שלמה האמיתי". הדבר הוליד ניסיון "להרחיק" את ישוע משלמה ולראותו כ"צל של ישוע" באמצעות הבאת ראיות מן הכתובים שהנבואות על "משיח בן דוד" אינן מכוונות לשלמה, וכי לא בו התמלאה ההבטחה במזמור עב בתהלים ("לשלמה") המלך לעתיד לבוא "יהי שמו לעולם לפני שמש יבין שמו ויתברכו בו כל גויים יאשרוהו", אלא בישוע. בימי הביניים היתה לדיון הזה שהתנהל בעולם הנצרי גם משמעות אקטואלית: האם שליט שחטא יכול לכפר על חטאיו, ויימחל לו?

הסתירות והפרצות בסיפור המקראי, כמו גם "אילמותו" בכל הנוגע לפרשות מרכזיות ב"ביוגרפיה" של המלך, הזמינו ואיפשרו שפע של דיונים תיאולוגיים, מדרשים, ויצירות ספרות, שביקשו ליישב סתירות, למלא "חורים" בסיפור ולהרחיבו. וכך, הדמיון היצירתי לא רק הרחיב עד מאוד את המסופר במקרא, אלא גם הוסיף לו הרבה אלמנטים חדשים, הרבה מהם בעלי אופי אנכרוניסטי. לדוגמה, הטענה ששלמה גייר את נשותיו הנכרות, ולא זו בלבד אלא שזה היה גיור תקף (בניגוד לאנכרוניזם בדברי הרמב"ם במשנה תורה, הלכות איסורי ביאה יג, יד-טז, שלפיו הגיור אינו תקף משום שלא נעשה "על פי בית דין", והנשים נשארו עכו"ם).

הקושי הגדול ביחס לשלמה נבע לא רק מכך שחטא, אלא בעיקר מכך שהמקרא אינו מספר ששלמה ניחם על מעשיו, ביקש מחילה וכפרת עוונות, וממילא אינו מספר שנמחל לו. לפי הסיפור המקראי, אלוהים לא סלח לשלמה, ורק הבטיח כי בזכות דוד אביו הממלכה לא תתפלג בימיו, אלא בימי יורשו. להלכה צריכה היתה אפוא הספחת התלמודית והמדרשית לעסוק בשאלה אם המלך כיפר על חטאיו והאם נמחל לו. דיון כזה הוא מתבקש, משום שבעולמו של הדיון התיאולוגי, המדרשי והפרשני אין מקום לדעה שהסיפור המקראי הוא מעשה שיבוץ ורקמה של מסורות שונות, שנכתבו בזמנים שונים, שנותנות ביטוי להשקפות ולמניעים שונים. בעולמו של הדיון הזה, הטקסט אינו "מפורק" לשכבותיו כדי לבנות את "הסיפור שמאחורי הכתיבה והעריכה של הסיפור", אלא "מפורק" באמצעות בחירה סלקטיבית של פסוקים ומאמרו (כפי שנהגים גם לעשות דרשני פרשת השבוע) כדי לבנות על בסיסו סיפור חדש, העונה על צרכים חדשים. והנה, אף שלא היה קושי לספר מתי ואיך כיפר שלמה על חטאיו, לא נמצא כמעט בספחת התלמודית והמדרשית דבר בשאלה אם כיפר שלמה על חטאיו, ואם כן, איך כיפר. לחובת שלמה נזקפו כמה וכמה חטאים, ולא רק ריבוי נשים. החמור שבחטאיו היה זה שנפתה לעבודת אלילים: "ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלוהים אחרים ולא היה לבבו שלם עם ה' אלוהיו כלבב דויד אביו. וילך שלמה אחרי עשתורת אלהי צידונים ואחרי מלכם שקץ עמונים, ויעש הרע בעיני ה' ולא מלא אחרי ה' כדוד אביו. אז יבנה שלמה במה לכמוש שקץ מואב בהר אשר על פני ירושלים ולמולך שקץ בני עמון. וכן עשה לכל נשיו הנכרות מקטירות ומזבחות לאלהיהן" (מלכים א' יא, ד-ח). זו האשמה שאין חמורה ממנה, ולכן ממעיט ספר דברי הימים מסבד החטא, מזכיר רק את נישואי שלמה לבת פרעה, ומספר כי המלך לא שיגן אותה בעיר דוד, אלא בבית נפרד: "כי לא תשב אשה לי בבית דוד מלך ישראל כי קדש הנה אשר באה אליהם ארון ה'" (דברי הימים ב' ח, יא).

לעומת זאת, בספר נחמיה, שלמה, המלך ש"לא היה מלך כמוהו ואהוב על אלוהיו", מובא כדוגמה ל"רעה הגדולה" שבלקייחת נשים נכרות והמעילה באלוהים (נחמיה יג, כז-כז). ספר חוכמת בן סירא, מן המאה הראשונה לפני הספירה, מהלל את שלמה, לא מסתיר את חטאיו, אבל

אינו מזכיר עבודת אלילים: "ותתן לנשים כסליך / ותמשילם בגייתך: ותתן מום בכבודך / ותחלל את יצועך".

תרגום השבעים מבשר את הקו האפולוגטי לעתיד לבוא: שלמה עצמו לא עבד בבמות, ורק הקים אותן בעבור נשותיו. יוסף בן מתתיהו מרחיב בתיאור החטא: לא רק ששלמה עבר על חוקי משה, נשא נשים רבות מבמות עמי נכר, ובזקנתו נפתה להן, אמנם רק כדי לגרום להן נחת, אלא גם הציב דמויות של שור נחושת במקדש (קדמוניות ח, 192 196). אך לא שלמה, אלא העם הוא הנשא בעונש, וכך הדבר גם לפי כמה מדרשים: "בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד (המלאך) גבריאל ונעץ קנה בים והעלה שירטון, ועליו נבנה כרך גדול שבחמי" (בבלי סנהדרין כא ע"ב; שבת נו ע"ב) - כלומר, קמה המלכות הרשעה העתידה להחריב לימים את ירושלים ואת הבית השני. שלמה נושא באחריות לחורבן. עוד קודם שהתיאולוגים הנוצרים נדרשו לחטאי שלמה, הלעיג הקיסר יוליאנוס ("הכופר") בספרו "נגד הגלילים" על חוכמת שלמה ועל התירוץ שניתן לחטאיו: "הוי לגודל המידות התחומיות! הוי לשפעת החוכמה! הוא לא היה מסוגל להתגבר על התענוג ודברי אשה הטוהו (מן הדרך). ובכן, אם אשה הולכתו שולל, אל תקראו לו החכם". יוליאנוס גם מצביע על חולשת האפולוגטיקה (ותוך כך מדבר בשבחי ה"פגאניות"): "ברם, אם מאמינים אתם שחכם הוא, אל תחזיקו בדעה שאשה הולכתו שולל, אלא שהוא עבד גם לאלים אחרים מתוך שכנוע שבשיפוט וידיעה עצמית ובגלל הוראת האל שנגלה אליו" (תירגם חדד חקח).

הלעג של יוליאנוס הופנה כלפי הנוצרים, מה שלא הפריע לטענות דומות להופיע בפולמוס הנוצרי נגד היהדות. כך, לדוגמה, ב"דיאלוג בין טימותי ועקילה", חיבור אנונימי שהיה נפוץ כבר במאה השלישית לספירה וקיבל את נוסחו הסופי במאה החמישית, טוען טימותי הנוצרי כי שלמה הכעיס מאוד את האלוהים משום שעבד אלילים. על האפולוגטיקה של עקילה היהודי, כי שלמה לא הקריב קורבנות לאלילים, אלא הרס את צלמיהם, משיב טימותי כי אי אפשר לקבל כי שלמה היה בן אלוהים, שכן הוא לא ביקש לכפר על מעשיו, ובמקרא לא נזכר שחזר בתשובה. אב הכנסייה טרטוליאנוס (222 150 לספירה) טען כי לא היה צורך בריבוי נשים כדי ששלמה יחטא, ושלמה "איבד את התהילה שהיתה לו באלוהים, משנגרר בידי אשה עד כדי עבודת אלוהים".

טעמת כאלה לא יכלו להישאר ללא תגובה, ופרשנות המקרא היהודית בימי הביניים נחלצה להודפן. לפי אברהם אבן עזרא, מלך כשלמה, שחוכמתו עלתה על זו של כל בני האדם לפניו ואחריו, לא היה יכול להתפתות לעבודת אלילים. גם לפי דון יצחק אברבנאל, חכם כשלמה לא היה יכול להתפתות לאמונת הבל ולשיקוצים, שה"אומות הסכלות" האמינו בהם. זו אפולוגטיקה שאינה מתיישבת עם המסופר במקרא, וגם אינה מענה משכנע לדברי יוליאנוס, מה שלא מנע ממנה חיים ארוכים עד ימינו אלה. הרמב"ם מצדו לא התעלם מכך שהמקרא גינה את שלמה, אלא מכך שהגיננו בא גם בגלל חטאו בעבודה זרה, חטא שעונשו חמור (משנה כריתות א, א). אולם עיקר עניינו היה לטעון ששלמה לא כפר בכך שהאמין בקדמות העולם, שכן, אילו האמין בכך, המקרא וחכמים היו מגנים אותו.

יש מדרשים שדחו את האשמה בחטא: "כל האומר שלמה חטא י אינו אלא טועה" (בבלי שבת נ"ז ע"ב), ויש בהם שטענו כי הנשים הנוכריות אמנם ניסו להדיח את המלך לעבודת

אלילים, אך הדבר לא עלה בידן, ושלמה אף מנע בעדן לבנות במות. רק משום שלא מיחה כראוי על כוונתן לבנות במות בירושלים "מעלה עליו הכתוב כאילו חטא" (בבלי שבת נו ע"ב). ויש מדרשים שתירצו שאהב נשים נוכריות כדי "למושק לדברי תורה ולקרוב תחת כנפי השכינה" (ירושלמי, סנהדרין פ"ב ה"ה כ"ג), או אפילו שגיר את בת פרעה עוד קודם שנשא אותה לאשה (בבלי יבמות ע"א). כך כתב גם אב הכנסייה אוריגנס בפירושו לשיר השירים,

כי ב"הרבה נשים" הכוונה ל"הרבה אומות", שאותן זימן שלמה לארמונו משום שרצה להכיר לדעת תוחת ודעות שונות; ואולם, הוא לא הלך שולל אחריהן. הדברים האלה מתעלמים מהקביעה המפורשת ששלמה הלך "אחרי אלהים אחרים ולא שמר את אשר צוה ה'".

לעומת האפולוגטיקה הזאת עמדה הדעה כי אין להטיל ספק בחטאי שלמה. האם לא מסופר ב"ספר העברים", התריס חיבור נוצרי מן המאה ה-12, ששלמה נגרר ברחובות העיר, הולקה בשבטים בתוך בית המקדש, ולבסוף ויתר על כיסאו? "ספרי העברים" הם המדרשים המספרים, בין היתר, ששלמה הורד מכיסאו, אחר כך איבד את מיטתו, ולבסוף נותר לו רק מקלו (בבלי סנהדרין כ"ע"ב; ולפי דעה אחרת, רק טליתו), או שירד "ג' ירדות" ובסופו של דבר "אפילו על מיטתו לא היה מלך" (שיר השירים רבה, א"י), או שחזר על פתחי בתי כנסיות ובתי מדרשות "זהו מכין אותו בקנה ומביאין לפניו קערה גריסין" (ירושלמי, סנהדרין פ"ב ה"ה כ"ע"ג, ומקבילות). אלה דברים קשים, שעליהם ועל שכמותם אמר האמורא ר' חייא בר אבא: "נוח לו אילו היה גורף ביבין ולא נכתב עליו הפסוק הזה" (מדרש תנחומא במהדורת בובר, וארא ב). הנה לדוגמה ארבעה מקורות מדוחת שונים, שאינם חיבורים תיאולוגיים, המלמדים על הרציפות של המסורת הזאת. הראשון הוא חיבור המיוסר Some le Roi של לורנס מאורליאן מן מהמאה ה-14, שנפוץ במאות כתבי יד. החיבור מביא את שלמה כדוגמה למי שנשים פיתו אותו לעבודה זרה. השני הוא סיפור מסע הצליינות של הנזיר הרומי הפרבוסלאבי ארסניי סוחאנוב לארץ-ישראל בתחילת בשנת החמישים של המאה ה-17. הוא שהה ביחשלים כחצי שנה, ביקר במקום שבו, לפי דבריו, עמד "ארמון השעשועים" של המלך שלמה. עוד כתב כי המלך עבד אלילים, ו"על כל אלה מחילה לא קיבל, לעת זיקנה עשה הרע בעיני ה' ומת" (תרגום יואל רבא).

השלישי, המבוא של המשכיל זולף מאיר, לתרגום ספר משלי לגרמנית (באותיות עבריות), שראה אור בפראג ב-1834. הוא הציע את ההסבר הזה לחטאי שלמה: בזיקנתו "צלל בים החקירה (של) מה שאחר הטבע (מטאפיסיקה), והגיע למסקנה כי הכל הבל הבלים, ונגזר משמים, ולכן יכלו נשותיו לנצל את חולשת הדעת והפסיביות שלו ולהטות את לבו". בכך ש"הרשה לנשיו לבנות במות לאלוהיהן, חילל את מקדש ה' אשר היה יקר מאוד בעיני העם", ולכן, "אחר מותו היה נקלה בעיני העם", שלא התאבל עליו. והרביעי, מחזה מאת פאול היזה (חתן פרס נובל לספרות לשנת 1910) "חכמת שלמה". שפט, אביה של שולמית, אהובת המלך ב"שיר השירים", אומר לבתו: "כן, הוא (שלמה) חכם וטוב, אך אל הנכרים עובדי האליל ישלח את דברו ויפיצם, וכעת קורח הארץ תבלעמו" (בתרגום ש"ל גורדון, 1896).

דומה כי מה שממחיש יותר מכל את כובד המשקל של חטאי שלמה בעיני אותם חכמים שדעתם לא היתה נוחה מגנותו, היא דווקא העובדה שלפיהם נדרשה לו סנגורים שאין למעלה מהם נכבדים. וכך, כשביקשו אנשי הכנסת הגדולה למנות את שלמה בין שלושה מלכים וארבעה הדיוטות שאין להם חלק בעולם הבא, דמות דיוקנו של חזקוני באה לסנגר עליו, "נשטחה לפניהם ולא השגיחו עליה". אחריה "באה אש מן השמים ולחכה את ספסליהן ולא השגיחו בה". לבסוף יצאה בת קול והזכירה כי שלמה הקדים את בניית בית המקדש לבניית ארמונו, אבל גם בה לא השגיחו אנשי כנסת גדולה, ולכן חזרה בת הקול, הזכירה ששלמה הקדים את בניין המקדש לבניית ארמונו, ואמרה: "המעמך ישלמנה כי מאסת כי אתה תבחר ולא אני וגו'" (ילקוט שמעוני משלי, רמז תתקס). רק הקב"ה אפוא יקבע למי יש חלק בעולם הבא, ולמי לא, והדבר אינו תלוי בשיקול דעתם בני אדם.

לפי מדרש אחר התערבה השכינה לפני הקדוש ברוך הוא, ואמרה לפניו: "רבון העולמים חזית איש מהיר, הם הוצים למנותו עם חשוכים, באותה שעה יצאה בת קול ואמרה להם (=לאנשי כנסת גדולה), לפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חשוכים" (מדרש משלי במהדורת בובר כב, כט). כך או כך, חטאי שלמה היו כבדים כל כך, שרק התערבות משמים הבטיחה לו את העולם הבא. כאמור, אם שלמה לא חטא כלל ועיקר, אין צורך לעסוק בשאלה אם הכה על חטא וכיפר על חטאיו. אלה

מבין החכמים שסברו כך, סמנו את דעתם על העובדה כי סיים את חייו כמלך, או גרסו שעל חזרתו בתשובה מעידה העובדה ש"סמוך למיתתו שרתה עליו רוח הקודש ואמר שלשה ספרים - משלי, שיר השירים וקהלת" (שיר השירים רבה א, ח, ומקבילות). גם הקוראן אומר על שלמה "היטב עבד הוא את אלוהים ואף חזר בתשובה שלמה" (סורה 38).

אולם, האפולוגטיקה התקשתה לבטל את הדעה כי צדיקותו ומעשיו הטובים של שלמה אינם יכולים לכסות על חטאיו, ולכן, אפילו אם ניחם עליהם, לא נמחל לו. כך, לדוגמה, ר' יהודה החסיד (מת ב 1217) מביא ב"ספר חסידים" את שלמה כדוגמה לכך שמעשים טובים אינם יכולים להגן על מי שחילל שם שמים (ספר חסידים, שנב). באותה רוח כתב עוד קודם לכן האבט והבישוף בחנו מסרני (Segni, 1123 1047): "צדיק שחטא י אין לו מחילה".

במסורות היהודיות אין דבר על האופן שבו שלמה הכה על חטא, לאיזו כפרת עוונות נדרש, ואיך זכה במחילה. וכך הוא המצב גם אצל אותם תיאולוגים הנוצרים, שגרסו כי שלמה חטא, ולכן העסיקה אותם מאוד שאלת הכפרה ומחילה. הרבה עסקו בעניין הזה במשך הדורות. במכתב ששלח הבישוף פליבר משארטר (מת ב 1028), אשר ביקש ליישב סכסוך שהתגלע בין הדוכס ויליאם החמישי מאקוויטניה לבישופים שלו, נדרש לחטאי שלמה. הוא התקשה להכריע בין הדעות השונות: מצד אחד, פליבר הביא את הדעה ששלמה לא ניחם על חטאיו, לא הסיר את הבמות, ולכן לא זכה במחילה. מהצד האחר הוא הביא את הדעה כי שלמה אכן התפתה לעבודת אלילים, אבל מכיון שהנביא הביאו להכיר בחטאו, הוא ראוי לרחמי שמים. על הטענה כי בכתבי הקודש לא נזכר כלל ששלמה חזר בתשובה, ענה כי אין ספק שהכה על חטא, אך עשה זאת בסתר, בלבו פנימה, בפני האל, ולא בגלוי, בפני העם, ולכן זכה במחילה. הראיה לכך: הוא נקבר בקברי מלכי ישראל.

אפשר היה אפוא להחיל על שלמה את העיקרון שקבע התיאולוג הסכולסטיקן בן המאה ה 12 פייר אבלר, כי חרטה פנימית הנובעת מהתבוננות פנימית חשובה יותר מתשובה פורמלית. אולם, לשם כך צריך היה לייחס לשלמה חרטה, שאינה נזכרת בכתבי הקודש. ואכן, בספרו "הגדת הזהב" (Aureae Legenda) על חיי הקדושים ב 1260 לערך, שנפוץ במאות כתבי יד, ובין 1470 ל 1530 היה הספר הנדפס ביותר באירופה, כתב הארכיבישוף של גנואה יעקובוס דה ורג'יני (Jacopo de Voragine) כי יש אומרים ששלמה חזר בתשובה, אך במקרא אין רמז לכך, ובמדרשים, שלהם הוסיף נופך משלו, מסופר כי כששלמה נגרר ברחובות ירושלים, הצליפו בו לעיני העם במקל ובשוט עד זוב דם.

ואפשר היה להרחיק את זמן המחילה לאחרית הימים. ר' יצחק בן שמואל דמן (=מ) ענו, אחד מגדולי המקובלים בראשית המאה ה 14, מספר על נזיר מתבודד, שהמלך שלמה התגלה לו במדבר רחוק כשהוא יושב על כס המלוכה, וכמו פחמתאוס, הרבה עורבים מנקרים בבשח, עד שהבשר כלה מגופו. וכשחוזר גופו להיות שלם כשהיה, שבים העורבים ומכלים אותו. כשנשאל שלמה למה נידון לייסורים כאלה, ועד מתי יעמוד בהם, הוא משיב: "עד אשר יבוא המשיח אשר הוא מזרעי ובזכותו יסלח לי הקב"ה ואנוח ואשקוט": אם במסורות קדומות עמדה לשלמה זכותו של דוד אביו, כאן תבוא גאולתו בזכותו של בנו, משיח בן דוד (ושלמה). אגב, סיפור דומה מופיע במסורת סקוטית, שלפיה עשרת אלפים עורבים מנקרים בגופו של שלמה, וימשיכו לנקר עד אחרית הימים.

אם בכל זאת כיפר שלמה על חטאיו, איך כיפר עליהם? לא נמצא מדרש שמייחס לשלמה מה שניתן לאדם מן הקהל: בקשת מחילה בתפילה, או בצום, בתענית, או בודיו. דוד אביו

שהתוודה: "חטאתי מאד אשר עשיתי ועתה ה' העבר-נא את עון עבדך כי נסכלתי מאד"

(שמואל ב כד, י). מנשה, המלך שבנה במות ומזבחות בירושלים, נשבה בידי אשור, חזר

בשביו בתשובה, ואחרי שה' השיבו מגלותו, הסיר את הבמות (דברי הימים ב, לג). גם

תושבי נימה ביקשו מחילה על מעלליהם הרעים: "ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלוהים בחוזקה וישבו איש מדרכו הרעה" (יונה ג, ח-י). ספרות המדרש המעיטה בכנות התשובה של אנשי נימה ורק מדרש תשובת יונה הנביא, שנכתב בין המאה השמינית למאה ה-11, מרחיב בתיאור התשובה של אנשי נימה כמופת לחזרה בתשובה.

אשר לשלמה, אף שחטא בחטא הכבד מכל, בעבודה זרה, אין הספרות התלמודית והמדרשית מספרת שהכה על חטא (גם לא בלבו פנימה), חגר שק או נשא תפילה. בילקוט שמעוני משלי, רמז, תתקנג מסופר אמנם כי כשהיה שלמה מחזר על הפתחים, הזמינו אדם עני לאכול "ארוחת ירק" דלה בביתו ואמר לו "כך דרכו של הקדוש ברוך הוא י מוכיח וחוזר ומרצה (...). אבל הקדוש ברוך הוא עתיד להחזירך למלכותך". אולם שלמה, שנזכר בימי מלכותו, גועה בבכי, אבל אינו מכה על חטא.

בברכה השביעית במשנה תענית (פ"ב, מ"ד) נאמר: "מי שענה את דוד ואת שלמה בנו ביחשלים, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה". הדברים מסתמכים על תפילת שלמה בחנוכת בית המקדש: "ואתה תשמע השמים מכון שבתך וסלחת ועשית ונתת לאיש ככל דרכו אשר תדע את לבבו" (מ"א ח, לט). ואולם, כאן מדובר בבקשת מחילה לחטאי העם כולו, ולא בחטאי יחיד. נראה אפוא כי במקרה של שלמה לא התגלה רצון לסנגר עליו מפני הביקורת הנוצרית החריפה. לעומת הספרות התלמודית והמדרשית, ב"סיפורי הנביאים" של אלת'עלבי מן המאה ה-11 יש כמה גרסאות על שלמה המכה על חטא: באחת מהן מגלה אסף בן ברכיה, מוח של שלמה, למלך, שאשתו, ג'אראדה, שאת ממלכת אביה כבש, ואותה העביר לדת האסלאם, עובדת בסתר לאילים. שלמה מנפץ את האילים, לובש בגדי טוהרה, ויוצא למרחקים לבקש מחילה. באחרת הוא מתפלש באפר, בוכה ומתחנן למחילה. מקובל לטעון כי המקרא וחז"ל אינם מתעלמים מחולשת האנוש של דוד ומחטאיו, שק הודאתו בחטא רק מחזקת את גדולתו האנושית ואת צדיקותו. במקרה של שלמה אין לטענה כזאת יסוד, שכן שלמה לא הודה בחטאו ובכך גילה שהוא מודע לחולשתו האנושית ולצדיקותו ומעיין הדמיון היצירתי, שידע לספר הרבה על עונשו, נסתתם ולא מספר על חזרתו בתשובה. דומה כי ההכרה בכך ששלמה לא עשה תיקון הביאה להדרת שלמה מחזונת הגאולה. חכמים, דרשנים ופרשנים שסנגרו עליו, הגנו על עברו של שלמה - אבל לא על עתידו.

הרמב"ם כתב ש"אין מלך לישראל" אלא מזרע דוד ושלמה, והחולק על כך כופר בתורה ובמשה רבנו. הדברים האלה הם, מן הסתם, תגובה על תיאורי ישוע כ"בן דוד" בכריסטולוגיה ומחיקת זכרו של שלמה כשני בשושלת בית דוד. הרמב"ם גם כתב כי המלך המשיח עתיד "להחזיר מלכות בית דוד ליושגה", ומעלותיו יהיו שיהיה בעל חוכמה יותר משלמה ו"הוגה בתורה במצוות כדוד אביו (משנה תורה, הלכות תשובה ט, ב; הלכות מלכים יא א, ד). דוד הוא המופת לקיום מצוות ולהגות בתורה, ואילו שלמה הוא "חכם-על", שדיבר ברוח הקודש.

לכאורה, מעלותיו הגחולות ומעשיו הרבים של שלמה עמדו לזכותו, והספרות התלמודית והמדרשית אף הוסיפו לו מעלות וזכויות רבות, בין היתר, שבזכות משליו וחקר התורה שלו השכיל העם להיכנס לתוך סתרי התורה (שיר השירים רבה א, ח). בד בבד, הספרות הזאת גם מתארת אותו כמי שעבר במתכוון על "משפט המלך" בתורה: קוצו של יו"ד נשטחה לפני הקב"ה ואמרה לפניו: "רבונו של עולם, לא אמרת כך: אין את מן התורה בטלה לעולם? הרי שלמה עמד וביטל אותי, והוא היום יבטל אותך אחת ולמחרת אחרת עד שיבטל כל התורה!" (שמות רבה, מהדורת שניאן, פרשת וארא פרשה ו).

חטא העבודה הזרה לא נשכח אפוא, ומקומו של שלמה נפקד מחזונת הגאולה הרסטורטיביים, אף שימי מלכותו היו תקופת השיא של המלכות. דוד הוא מלך ישראל "החי וקיים". הסיפור המקראי פתח לדמיון היצירתי של התרבות היהודית הבתר-מקראית שער רחב עד מאוד ליצירה של שדה סיפורי גדול

ורב-ענפים, שבו ממלא שלמה תפקידים רבים ושונים זה מזה. לעומת זאת, הדין התיאולוגי הנוצרי בימי הביניים בחטאי שלמה הגיע לפעמים לדמוניזציה שלו. עונשו סימל את עונשם של היהודים על שדחו את משיחותו של ישוע, ובכל זאת, אי אפשר היה להתעלם ממנו כפרפוגוריציה של ישוע וכמחברם של משלי, שיר השירים וקהלת.

לכן, אם נחזור לפרסקו של בניוטי, הוא חלק מהפמליה של תומס, אבל נשללה ממנו ההילה; דבר שלא מנע ממנו להיות מימי הביניים ואילך סמל ומופת למלך.